

لالا دولت بیگ اف

روزگار و اشعار ملا لاجین

ملا لاجین از زمره شاعرانی است که فقط در ایام پیری به فعالیت هنری دست زده است. پروفیسور د. کرمشایف در کتاب «مسئله‌های فیلولوژی پامیر» از اشعار شغنی‌زبانان شاعر چند پاره آورده است (۳؛ ۲۲۳-۲۲۴). یک نسخه از اشعار این شاعر از طرف دکتر خوش‌نظر پامیرزاد در شهر کراچی پاکستان چاپ گردید. قابل ذکر است که تدوینگر عنوان «مناجات و دیگر گفتارها» را برای آن انتخاب کرده و مقدمه‌ای نیز تحت عنوان «کوتاه‌سخنی در باره این کتاب» بدان افزوده است. طبق نوشته تدوینگر، ملا لاجین فرزند ملا عبدالکریم می‌باشد که طبق روایت ملا عبدالکریم و برادرانش از سرزمین قلماقستان (منطقه‌ای در چین) به بدخشان آمدند و دو برادر دیگرش در منطقه شیو (از توابع ولسوالی شغنان افغانستان) و بیدرد بدخشان تاجیکستان سکونت پذیرفته‌اند که تاکنون در دو طرف اولادهای آنها با نام قلماق شهرت دارند (۵؛ الف). چنان که مؤلف «کوتاه‌سخن...» می‌نویسد، ملا عبدالکریم در منطقه ستهج یا ستهج شغنان افغانستان با دختری که صاحب ملک و مال بوده است، ازدواج می‌کند و از این ازدواج دو پسر و یک دختر تولد می‌شوند که یکی از پسرانش خیال‌بیک و دیگرش ملا لاجین می‌باشد. تاریخ تولد ملا لاجین را کسی در خاطر ندارد و در هیچ مأخذی نیز ذکر نگردیده است، ولی شاعر در قسمت منثور کتابش که «در بیان ماجرای پیامبران» عنوان دارد، قید می‌کند که از زمان حضرت رسول تا این زمان یک هزار و سی صد و چهل سال گذشته است. اگر سال ذکرشده را به سالشماری میلادی گردانیم، به سال ۱۹۲۲-۲۳ مطابق می‌کند.

از «کوتاه‌سخن...» معلوم می‌گردد که شاعر دوران طفولیت و نوری را در دامن خانواده گذرانیده است. خانواده‌ی عبدالکریم از بزرگان علم و دین و مذهب در مناطق محسوب شده، تدریس علوم متداول و قرآنی را ترغیب می‌کرد و از دور و نزدیک طلبکاران علم برای حصول دانش نزد این خانواده می‌آمدند. در چنین محیطی ملا لاجین از علم پدرش فیض یافت. او پس از مرگ پدر این سنت خانوادگی را ادامه داد و از هر دو طرف مناطق دوردست ساحل دریای پنج بدخشان، همچنین از مناطق چترال و کنجوت شاگردان زیادی را تربیت کرده و تا سالهای اخیر خانواده‌ی شاعر این وظیفه را ادا نموده است.

طبق نوشته‌ی مؤلف «کوتاه‌سخن...» ملا لاجین ازدواج نموده، صاحب چهار پسر و دو دختر می‌گردد، ولی دوران بعدی روزگارش روشن نیست. از آثار تذکره نویسان تاجیک معلوم می‌شود که ابتدای سالهای هشتاد سده ۱۹ برای مردم هردو ساحل دریای پنج بدخشان ایام فاجعه‌بار محسوب می‌شود [۲،۳]، اما در این خصوص در «کوتاه‌سخن...» و اشعار ملا لاجین اشاره‌ای به نظر نرسید. چنان که قید شد، شاعر صاحب چهار پسر بوده است: بزرگ‌ترینش قُل محمد، پسر دومش عجایب‌بیک، سومی یوسف‌بیک و پسر چهارمش گنجعلی‌بیک نام داشته است. شاید از سبب وضع ناآرام این منطقه باشد، که گنجعلی‌بیک هنگام جوانی با یکی از دوستانش به خوفند در قلمرو روسیه پادشاهی محسوب می‌شد، سفر کرده آنجا وفات می‌کند. شاعر در ارتباط با این واقعه در سوگ همین پسرش شعری با عنوان «حسرت خوردن» آورده است که اشارتی به روزگارش می‌باشد:

جان به غم داغ تو افسروختم	داغ جگر از تو نو آموختم
جان به فراق شررت دوختم	سوختم و سوختم و سوختم

مردن تو مردن دلدار شد	زین سبب این داغ تو بسیار شد
-----------------------	-----------------------------

آتش غم بر دل افگار شد سوختم و سوختم و سوختم... (۷۳:۵)

در «کوتاه‌سخن...» آمده است: «بر اساس روایت برخی از کهنسالان منطقه، ملا لاجین عمر بیش از صد سال را سپری نموده، در پیری ریش کوتاهی گذاشته، با عصا رفت و آمد می‌کرده است. به شهادت نوشته‌هایش، در نود و دو سالگی کتابش را می‌نوشته و بنا به گفته قدرت‌بیک (یکی از کهنسالان منطقه که خود نود و هشت سال عمر دارد) ملا لاجین در سال ۱۳۱۶ هجری شمسی چشم از جهان فرو بسته که به این حساب او هفت سال پس از نوشتن آن بخش کتابش به عمر ۱۰۹ سالگی این دنیا را ترک گفته است» [۵:ب]. اگر سال ۱۳۱۶ هجری شمسی را به سالشماری میلادی گردانیم، به سال ۱۹۳۸ مطابق می‌شود. در آن صورت نوشته مؤلف «کوتاه‌سخن...» که «او هفت سال دیگر پس از نوشتن آن بخش کتابش...» زنده بود، حقیقت دلیل‌ها را تحریف می‌کند. طوری که قبلاً ذکر گردید، ملا لاجین کتابش را سال‌های ۱۹۲۰-۱۹۲۲ نوشته است و اگر سال وفاتش ۱۳۱۶ هجری شمسی مطابق ۱۹۳۸ میلادی حقیقت باشد، شاعر تقریباً شانزده سال دیگر بعد تألیف کتابش زندگی کرده است.

کتابی که خوش‌نظر پامیرزاد چاپ نموده است، تنها تألیفی است که در زمینه ملا لاجین باقی مانده است. کتاب از دو فصل عبارت بوده، فصل اول آن را منظومه‌ها و اشعار تشکیل داده‌اند که ۱۳۹۷ بیت به زبان فارسی و ۱۲۰ بیت به زبان شغنائی عبارتند. شاعر در اشعار فارسی تاجیکی‌اش هم «لاچین» و هم «عاصی» را تخلص گرفته است. فصل دوم این کتاب از پاره‌های نثری عبارت است که محتوای آن را دعاها، تفسیر آیات و احادیث و توضیحاتی پیرامون مفاهیم و اصطلاحات فلسفی و دینی تشکیل داده‌اند.

در فصل اول کتاب اشعار در قالب‌های مختلف شعری به دو زبان تألیف شده‌اند. ضمناً باید قید نمایم که ملا لاجین بار اول زبان شغنائی را در قالب خط فارسی در آورده، چند صفحه‌ای از این کتابش را به شعر شغنائی‌زبانان اختصاص داده است. محتوای اشعار شاعران شغنائی‌زبان را

مناجات تشکیل می‌دهد. بخش عمده کتاب در قالب شعر به زبان تاجیکی بوده، موضوع مندرجه آنها را تولا و زاری به خدا، بی‌توجهی به مادیات، افسوس از گذشت جوانی و امثال اینها تشکیل می‌دهد که در شکل قصیده و مثنوی، ترجیع‌بند، مستزاد پرداخته شده‌اند. همچنین ریاعیاتی نیز شامل کتاب می‌باشد.

شاید عدم وجود قالبهای دیگر شعری در تألیفات این شاعر، علل عقیدتی و مذهبی داشته باشد، زیرا قالب‌های شعری ذکرشده برای بیان عقیده‌های مذهبی و اخلاقی و فلسفی شاعر سازگارتر می‌باشند و این سنت دیرینه از دوره ناصر خسرو ادامه داشت [۶۳؛۴].

قصیده‌های این شاعر از لحاظ مقدار ابیات و ساخت استخوان‌بندی به گونه قصیده‌های محدود یا مقتضب منسوبند که محتوای آنها را راز و نیاز و تولا و زاری برای آمرزش گناهان ، نعت پیامبر اسلام و مدح اهل بیت او، مدح امام چهل و هشتم اسماعیلیان جهان مولانا سلطان محمدشاه آقاخان سوم تشکیل می‌دهند. اینک نمونه‌ای از یک قصیده شاعر:

خداوندا، کریم، پادشاهها	همه شاهان عالم را پناهها
بحمدالله همه حمدی بگوئیم	به صد زاری تو را خوانیم الهی...
پشیمانم کنون استغفرالله	پشیمانم ز جمع ماجراها
ز نادانی ندانستم همه عمر	به نادانی بسی کردم خطاها
تو سلطانی، تو را بس گشت حجت	تو سلطانی، تو را گوئیم ثناها [۱؛۵]

حجم و مقدار ابیات این گونه قصیده‌ها شبیه قصیده‌های محدود ناصر خسرو می‌باشد و از این جهت به طلبات نوع قصیده جوابگو نیست. مؤلفان کتاب «حکیم سخنور» درست قید نموده‌اند که «...شاعر (ناصر خسرو) چون حجت اسماعیلیه و رهنما و تعلیم‌دهنده پیروان این مذهب، شاید از چنین شعرهای خویش به حیث خطابه‌ها و دعوت‌های اخلاقی و مذهبی میان سامعان و پیروان خود استفاده می‌کرده و چنین شعرها نوعی از مختصر قصاید کامل و محدود

در اوزان و قوافی دیگر گفته شده‌اش باشند» [۷۵:۴]. شایان ذکر است که ملا لاجین نیز اصول ایجاد را مانند بسیاری از شاعران بدخشان ادامه داده است. از قالب‌های دیگر شعری که در اشعار ملا لاجین به نظر می‌رسد، ترجیع‌بند می‌باشد. در کتاب «مناجات و دیگر گفتارها» شش ترجیع‌بند درج یافته‌اند که مقدار ابیات آنها گوناگون است. مثلاً اگر سه ترجیع‌بند از ۲۴ بیت عبارت باشند، مقدار ابیات سه ترجیع‌بند دیگر از ۳۹، ۴۸ و ۱۰۵ بیت عبارت است. در اشعار ملا لاجین ترجیع‌بند اول خصوصیت حماسی دارد که محتوای ترجیع‌بندهای حماسی و نیز غنایی شخصیت‌های مقدس اسلام و عموماً مسایل دینی است. ترجیع‌بند اول «حکایت مسلمان شدن قیصر روم از محبت دین سرور کاینات» نام دارد که از ۳۵ بند عبارت بوده، هر بند آن عبارت از دو بیت است. حکایت یا داستان در قالب ترجیع‌بند به صورت ذیل آغاز می‌شود:

از امر کردگار خداوند دو ســـــرا   این رمز کس نداند جز ذات کبریا

از ظلم کفر شاه رسول گشت بینوا   بشنو ز من حکایت آن شاه رهنما

«قاعده عمومی ترجیع‌بندها این است که مثل غزل قافیه دارند» [۱۸۲:۶]، ولی بندهای این ترجیع‌بند قافیۀ خاص خود را دارند. از دو بند اول این ترجیع‌بند عیان است که شاعر سوژه ساده را در هر بند با قافیه‌های یکسان بیان نماید و شاید به این طریق ادای مطلب برای شاعر امکان بیشتری داده است.

مکالمۀ قهرمانان حکایت با زبان ساده و افاده‌های خاص مردم محلی بیان گردیده است و از این جهت قسماً به طلبات نحوی زبان تاجیکی آن قدر موافق نیست.

از نتیجه‌گیری شاعر در قسمت آخر معلوم می‌شود که مضمون حکایت در بین مردم به طریق نثر رایج بوده است و شاعر آن را به قول خود او با «طبع نارسا» به نظم گردانده است.

چنان که قبلاً اشاره شد شاعر با دو تخلص هم لاجین و هم عاصی شعر انشا می‌کرد و در قسمت نهایی حکایت تخلص دوم را استفاده کرده است:

این قصه نثر بود ولی عاصی نظم کرد
 با طبع نارسا و ز عصیان رنگ زرد
 جز دهر نیست غیر پیشیمانی آه سرد
 زهار ای عزیز تو با گرد این مگرد [۱۱:۵]

منابع:

۱. اسکندراف ب. ا. - بخارای شرقی و پامیر در نیمه دوم عصر ۱۹، قسم ۱، دوشنبه، ۱۹۶۲.
۲. تاریخ بدخشان - کتاب ۱، مرتبان و محرران م. ا. بویناوا، ش. پ. یوسف بیکاف، دوشنبه، ۲۰۰۵.
۳. کرمشایف د - نمونه‌های به زبان‌های شغنائی - روشنائی // مسئله‌های فیلولوژی پامیر. مرتبان و محرران د. کرمشایف، ن. شکرمداف، دوشنبه، ۱۹۸۵.
۴. منیازاف ا. شریفاف خ - حکیم سخنور، دوشنبه، ۲۰۰۳.
۵. ملا لاجین - مناجات و دیگر گفتارها. کراچی - پاکستان، ۲۰۰۳، ۱۴۹ ص.
۶. مسلمانیان. ر - نظریه ادبیات، دوشنبه، معارف، ۱۹۹۰.